

İBN BATTÛTA SEYAHATNÂMESİ'NDE YÖNETİM UYGULAMALARINA İLİŞKİN GÖZLEMLER*

Osman BAYRAKTAR**

Öz

Seyahatnâmeler sübjektif niteliklerine karşın aktardıkları uygulama örnekleri nedeniyle tarihi belge değeri açısından önemli kaynaklardır. 14. yüzyılın başında gerçekleştirdiği çeyrek asırlık zamana yayılan seyahatiyle, döneminin hemen bütün İslam coğrafyasını gezmiş bulunan İbn Battûta'nın izlenimleri birçok alandaki incelemelere kaynaklık teşkil edecek zenginliktedir. Bu çalışmada onun gezdiği yerlerdeki yönetim uygulamalarına ilişkin izlenimleri değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, İbn Battûta'nın gözlemlerinde farklı İslam topluluklarında ortaya çıkan ortak yönetim uygulamalarını belirlemektir. İkinci olarak İbn Battûta'nın tespitleri, İslam medeniyeti süreci içinde kavramsallaştırılan “adalet dairesi” modeline göre değerlendirilmiştir. Makalede etkileşimsiz nitel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda İslam toplulukları arasında halkın şikâyetlerini dinleme, ilim adamlarıyla yakın ilişki, yoksulları gözetme, vergilendirmede zekât ve öşür ölçüsünü dikkate alma konularında ortak davranış biçimleri saptanmıştır. Araştırmanın tek kaynaktan sağlanan verilerle yapılması bu çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Alanında ilk çalışma olması nedeniyle yönetim düşüncesi tarihine orijinal bir katkı sunduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İbn Battûta Seyahatnâmesi, Halkın Şikâyetlerini Dinleme, Adalet Dairesi, Kamu Yönetimi.

OBSERVATIONS ABOUT MANAGEMENT PRACTICES IN IBN BATTÛTA'S SEYAHATNÂME

Abstract

Seyahatnâmes (itineraries) are important sources in terms of historical document value because of the practice examples they narrate, despite their subjective properties. Impressions of Ibn Battûta whose travels were spread over a quarter-century in the beginning of 14th century and who travelled nearly all the Islam geography of his term, are rich enough to be a source for examinations in many areas. In this study only his impressions about management practices are evaluated. The goal of the study is to specify the common management practices emerge in different Islam societies in observations of Ibn Battûta. Secondly, Ibn Battûta's determinations are evaluated according to the model of “the circle of justice” which is conceptualized in the process of Islamic civilization. In the article, non-interactive qualitative research approach is used. As a result of the research, common behavioral styles among Islam communities about listening to the complaints of the public, close relationship with scientists, protecting the poor, consideration of the measures of alms (zekât) and tithe (öşür) in taxation were determined. Study being held from data provided from an only source constitutes the limitations of the research. As it is the first study in its area, this study is thought to be providing an original contribution to the intellectual history of management.

Key Words: Ibn Battûta's Seyahatnâme, Listening to the Complaints of the Public, the Circle of Justice, Public Administration.

1. GİRİŞ

Yönetim düşüncesi tarihinde Taylor ve arkadaşlarının çalışmaları bir kırılma noktasıdır. Bilimsel Yönetim çerçevesi içinde anılan Frederic W. Taylor, Henry L. Glantt ve Henry Fayol üretimin içinde yer alan uygulamacılardır. Max Weber'le birlikte, yönetim düşüncesinde teori uygulamanın önüne geçmiştir.

* 30 Ağustos – 6 Eylül 2014 tarihleri arasında Kazan'da düzenlenen 12. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, obayraktar@ticaret.edu.tr

Salt işletme yönetimi açısından bakıldığında, bilimsel yöntem düşüncesinden önceki yaklaşımların üzerinde durulmaması anlaşılabilir. Gerçek anlamda sanayi işletmeleri bu dönemde ortaya çıkmış; rekabet, üretim maliyeti, etkinlik, verimlik gibi kavramlar bilimsel olarak bu dönemde tartışılmaya başlanmıştır. Diğer yandan yönetim uygulamaları insanlık tarihiyle eşdeğer bir olgudur. Yeryüzünde bir topluluk olduğundan bu yana yönetim ilişkileri de olagelmıştır (Wren & Bedeian, 2009: 13-37). Bütün büyük uygarlıklarda yönetim alanında klasik nitelmesini hak eden, bugün de okunurluğunu ve değerini koruyan önemli eserler ortaya konmuştur. Sun Tzu'nun Savaş Sanatı Çin uygarlığının, Platon'un Devlet'i Yunan uygarlığının, Nizamü'l Mülk'ün Siyasetnâme'si İslam uygarlığının, Makyavel'in Prens'i Batı uygarlığının yönetim düşüncesi tarihinde önemli eserler olarak zikredilebilir. Özellikle İslam uygarlığında siyasetnâme yazımı özel bir alan haline gelmiş, farklı dönemlerde yüzlerce eser ortaya konulmuştur. Bu eserlerin ortak yanı, yönetim konusunda dönemin yöneticilerini muhatap alan öneri ve öğütler içermeleridir. Herkese hitap eden ahlak kitaplarından farklı olarak bu eserler dönemin bir yöneticisine sunulmakta, yazarı da yönetici tarafından ödüllendirilmektedir. İslam yönetim geleneğinde bu nitelikteki eserlerin çoğalmasının önemli bir nedeni, yöneticilerin hoşgörüsü ve teşvik edici tutumlarıdır.

Sübjektif yanı dikkate alındığında seyahatnâmelerin bilimsel çalışmalarda kaynak olarak kullanılması tarihçiler açısından tartışmalı bir durumdur. Ancak biricik olma özellikleri nedeniyle vazgeçilmez kaynaklardır (Şirin, 2012). Özellikle Batı'da seyahat her aşaması ile ayrı bir disiplin oluşturmuş durumdadır. Bundan dolayı hem edebi hem de tarihi bir disiplin olarak seyahat konusunda önemli araştırma eserleri ve ansiklopedik çalışmalar ortaya çıkmıştır (Maden, 2008). 17. Yüzyılın büyük gezgini Evliya Çelebi'nin seyahatnâmesi, dönemine dair mikro tarih çalışmalarında hiçbir araştırmacının görmezden gelemeyeceği değerli bir kaynaktır.

İslam dünyasında seyahati teşvik eden en önemli nedenlerinden biri onuncu yüzyılda büyük yaygınlık gösteren hadis derleme çalışmalarıdır. Touatı, hadis toplamak için seyahat edenlerin çabalarını ele aldığı çalışmasında, bu amaçla yapılan seyahatleri "bir âlim uğraşı" olarak nitelendirir (Touatı, 2004). İslam kültürünün temel kaynaklarından olan Buhari, Müslim, İbn Mace gibi büyük hadis külliyatları bu yolla ortaya çıkmış eserlerdir. Müslüman gençleri bu zorlu seyahatlere çıkmaya ikna eden bir başka neden, ilmin esas olarak kitaptan değil, silsile yoluyla bir hocadan alınabileceği anlayışıdır. İlim amacıyla seyahat eden çoğunlukla genç olan bu Müslümanların yol giderleri genellikle aileleri tarafından karşılanıyordu. Bazı âlimler yol masraflarını ticaretten elde ettikleri kazançla bizzat kendileri finanse ediyordu. Hiçbir geliri olmadığı halde ilim yolunda seyahate çıkan gençlerin sayısı da az değildi (Touatı, 2004: 80-81).

İbn Battûta seyahate başladığında 24 yaşındadır. Varlıklı bir kişidir, Fas'tan Mekke'ye Hac niyeti ile çıkmış, yolda maruz kaldığı eşkıya soygunu onu Hacca gitmekten alıkoymuş, o da kaderin önüne çıkardığı fırsatı büyük yolculuğa dönüştürmüştür. İbn Battûta âlim bir kişidir, ancak onun, hadis toplayıcılar gibi sadece ilim niyetiyle yola çıktığını söylemek gerçekçi olmaz; o daha çok yeni yerler keşfetme, yeni insanlar tanıma duygusuyla hareket eder. Ondan önceki Müslüman seyahatçilerin dolaştıkları yerler, amaçlarına uygun olarak Müslümanların yaşadığı bölgelerle sınırlıdır. İbn Battua ise önüne çıkan fırsatları değerlendirerek Bizans, Çin ve Müslüman olmayan nüfusun yaşadığı Hint bölgelerini de gezer. Mevcut parası daha yolculuğunun ilk günlerinde elinden çıktığı için bundan sonraki uzun seyahatini tamamen gittiği yerlerdeki yerel kaynaklardan temin eder.

2. ALANYAZININ GÖZDEN GEÇİRİLMESİ

Alanyazında iki konuda tarama yapılmıştır. İlk olarak İbn Battûta seyahatnâmesi ile ilgili çalışmalar ele alınmış, ikinci olarak İslam geleneğindeki adalet uygulamaları ve adalet dairesi kavramı ile ilgili yazın incelenmiştir.

İbn Battûta'nın seyahatnâmesinde aktardığı izlenimler, ahilik tarihi açısından birincil kaynak kabul edilir. Muallim Cevdet, Türk Ahilik Teşkilatı üzerine çalışmasını, tamamıyla İbn Battûta'nın gözlemleri üzerine bina eder (Cevdet, 2008). A. Sait Aykut'un Türkçe çevirinin başına koyduğu sunuş yazısı İbn Battûta Seyahatnâmesi'ni bir bütün olarak değerlendirme yönünden Türkçedeki en derli toplu araştırma niteliğindedir (Aykut, 2004). Waines (2012), İbn Battûta'nın tanıklığıyla Hint Sultanlığı'nda, Sultan Tuğlukoğlu Muhammed Şah'ın iktidarı babasından ele geçirme sürecini ve şiddet uygulamalarını incelemiştir. Waines'in makalesi, İbn Battûta ile ilgili çalışmalarda yönetim uygulamalarının kısmen ele alındığı tek çalışma özelliğini taşır. Ancak hiçbir çalışmada, onun yönetim uygulamalarına ilişkin gözlemleri, bu çalışmada ele aldığımız biçimiyle tam olarak incelenmemiştir.

İslam toplumu devlet niteliğini kazandıktan sonra kaza görevini Hz. Peygamberin bizzat kendisi icra ediyordu. Siyer kitaplarında Hz. Peygamberin yönetim uygulamalarına ilişkin çok sayıda örnek aktarılır. Yeni fethedilen yerlere gönderilen valiler kazai işleri de yürütüyorlardı. Bazen sadece adli işlerle ilgili kişiler de görevlendiriliyordu. Kendisinden sonra başkanlık görevini üstlenen dört halife Hz. Peygamberin uygulamalarını örnek alarak bu görevi bizzat yerine getirdiler. Hilafet döneminde sadece kaza işiyle meşgul olacak kişileri ilk tayin eden II. Halife Ömer'dir (Atar: 58). İslam geleneğinde, kazai işler için kadılar görevlendirilmiş olsa da adaletin uygulanmasından birinci derecede sorumlu olan bizzat halifedir. Çünkü halifeler hem devlet başkanı sıfatını taşırlar hem de dini uygulamaları koruyup kollamaktan sorumludurlar. Gelenekler de bu çerçevede şekillenmiştir. Onlar yargılama görevi yaptıkları gibi, bizzat kadının karşısına çıkıp yargılanmaktan da kaçınmamışlardır. Bunun ilk örneğini II. Halife Ömer gösterir. Pazarlık yaparak satın aldığı ata bir başka kişiyi bindirir. Atta aksama meydana gelir, bunu gerekçe göstererek atı geri vermek ister, ancak satıcı kabul etmez. Taraflar Şureyh'in hakemliğine başvurur. Şureyh, atı sağlam teslim aldığı gerekçesiyle Ömer'i haksız bulur, o da bu hükmü kabul eder. Ömer, bu olaydaki sağlam hüküm yürütme yeteneği dolayısıyla Şureyh'i Küfe kadılığına tayin eder (Taş, 1996).

Yönetimde adalet hassasiyeti İslam toplumlarının en belirgin niteliklerinden biridir. XIV. asır yazarlarından Şeyhoğlu Mustafa'nın anlatımıyla, devletin bekası için adaletin varlığı imandan da önce tutulur: “Padişahlık bâkî olur küfr-ile adl olıcak ve illâ bâkî olmaz îmânla zulm olıcak” (Unan, 2012: 106). Adaleti yüceltme anlayışı eski İran ve Hint geleneklerinde de olan köklü bir uygulamadır. Bu anlayışa göre devlet, hükümdarın kuvvet ve kudretinden, otoritesinden başka bir şey değildir. Siyaset ise hükümdarın otoritesini koruma, kuvvetlendirme, bunun vasıtalarını, yâni askeri ve parayı halkın hoşnutsuzluğuna sebep olmadan sağlama yoludur. Halkın huzursuzluğu ve hoşnutsuzluğu otoriteyi tehlikeye düşüren, fakirliğe yol açan bir durumdur. Hükümdar bundan olabildiği kadar kaçınmalıdır. Bu da ancak âdil olmakla mümkündür. Hükümdarlara yönetim konusunda yol göstermeyi amaçlayan pendnâme, siyâsetnâme ve nasihatnâme türü eserlerde adâlet halkın üzerinden zulmü gidermek, kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemek, tebaanın can ve malını emniyette bulundurmak şeklinde anlaşılır (İnalçık, 2012a: 5).

Eski İran geleneğini aksettiren pendnâme, siyâsetnâme ve nasîhatnâmelerde daima tekrarlanan öğüt şudur: Hükümdarın kuvvet ve kudreti hazineye bağlıdır, hazineyi doldurması için hükümdarın reâyâyı yumuşak ve âdil bir idare altında tutması, zulmü önlemesi gerekir. Fakat bu adâlet, otoritesi hiçbir sınır tanımayan bir hükümdarın adaletidir. Yüksek adalet, belli kanunların bağımsız mahkemeler tarafından uygulanmasıyla sağlanan bir uygulama olmaktan ziyade, hükümdarın af ve bağışlama fiili neticesinde ortaya çıkar. Adaletin yerine getirilmesi aynı zamanda hükümdarın hudutsuz otoritesinin ortaya çıkması için bir vesiledir (İnalçık, 2012b: 144). Sâsânîler’de hükümdarlar reayanın şikâyetlerini dinlemek için, doğrudan halkla temas yolları geliştirmişlerdi. Her ayın ilk haftasında isteyen herkes doğrudan hükümdarın huzuruna çıkıp şikâyetini anlatmak hakkına sahipti (İnalçık, 2012a: 9). Bu uygulama Abbasiler’de Mezâlîm divanı olarak kurumlaşır. Mezâlîm divanının asıl amacı halk ile ümera, tahsildar ve nüfuzlu şahıslar arasındaki davalara bakmaktı. Abbasiler’de halife Muhtedi’ye (770 M.) kadar bu divana halifeler bizzat katılırlardı. Gazneviler, Zengîler ve Memlûkler’de sultanlar toplantılara kendileri katılırlardı (Uzunçarşılı, 1970: 10). Selçuklu sultanları bu uygulamayı devam ettirerek haftada iki gün halkın şikâyetlerini doğrudan dinler ve gereğini yerine getirirlerdi. Hükümdarların halkla doğrudan temas kurmaları, halkın şikâyetlerini dinlemeleri, şikâyetleri karara bağlamanın yanında daha da önemlisi, kamu idaresinin denetimine yönelik bir uygulamadır. Hükümdar bu yolla, halkın kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi konusundaki şikâyetlerini duyma, idarenin aksayan yönleri hakkında bilgi sahibi olma imkânını bulmaktadır. Halkın doğrudan şikâyetini hükümdara ulaştırabileceğinin bilinmesi, memleketin her yanındaki zalimleri kötülük yapmaktan caydıran bir uygulamadır (Nizâmülmülk, 2004: 24). Bu toplantılarda gündeme gelen, mezalim olarak adlandırılan başlıca şikâyet konuları şunlardır: 1. Bazı kamu hizmetlerinin görülmesi sırasında memurların otoritelerini kötüye kullanmaları sonucu reâyâ aleyhinde meydana gelen zararlar. 2. Divan kâtiplerinin, muhtesiplerin vazifelerinin ve amme vakıflarının kontrolü ve bunlarla ilgili bozukluklar. 3. Şahıslar arasındaki adi davalar, kadılar aleyhindeki şikâyetler veya kadı hükümlerinin yerine getirilmemesi hakkındaki şikâyetler (İnalçık, 2012b: 145). Kınalızâde, bir ülkede adaletin eksiksiz uygulandığından emin olabilmek için, öncelikle padişahın gizlenmemiş olması; ihtiyaç sahiplerinin ve haksızlığa uğrayanların durumlarını arz edecek bir merci bulamamaktan dolayı sıkıntıya düşmemeleri gerektiğini belirtir (Unan, 2012: 117).

Sâsânîler’den gelen bir başka uygulama, hiçbir şikâyet olmasa da hükümdarın hâkimin karşısında geçip yargılanmaya açık olduğunu bildirmesidir. Anadolu Selçuklu Sultanları da bu uygulamayı sürdürerek, senede bir defa Şer’î mahkemeye gider, kadı karşısında ayakta durur, kendisi hakkında şikâyetçi olanlar var ise Şer’î’ata göre kadının verdiği hüküm yerine getirilirdi (İnalçık, 2012b: 146).

İslam geleneğinde adalet fikri ilim adamları tarafından sürekli gündemde tutulan bir konu olmuştur. Özellikle İran geleneğini ve bu hususta yararlı buldukları diğer uygulamaları yeniden işleyerek, İslami ilkelere göre dönüştürerek adaletin gerekliliğini hep gündemde tutmuşlardır. Bu konulardan biri de Aristo’ya ait olduğu söylenen adalet dairesi metaforudur. 16. yüzyıl Osmanlı bilginlerinden Kınalızâde bu metaforu yeniden şekillendirerek, devlet yöneticileri için adeta bir formül haline getirmiştir: Adldür mûcib-i salâh-ı cihân, / Cihân bir bâğdur dîvârı devlet, / Devletin nâzımı Şer’î’atdür, / Şer’î’ata olamaz hîç hâris, illâ mülk, / Mülk zabt eylemez illâ leşker, / Leşkeri cem’ idemez, illâ mâl, / Mâlî cem’ eyleyen ra’iyyetdür, / Ra’iyyeti kul ider pâdişâh-ı âleme adl.” (Çelebi, 2014: 646).

İslam devlet yönetimi geleneğinde, adalet uygulamasında merkezi organ divan müessesesidir. Zaman içinde Mezalim Divanı, Dar'ul adl veya Divan-ı Ali adıyla anılan divana herkes gelip şikâyetini sunabilirdi (İnalçık a, 2012: 9).

3. YÖNTEM

Bu çalışmada etkileşimsiz nitel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır. İbn Battûta'nın adalet uygulamasına ilişkin aktardığı izlenim ve kanaatler, kendinden önceki İslam uygulamaları ve İslam bilginlerinin formüle ettiği “adalet dairesi” kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışma, tek bir tarihsel kaynaktan (Tancî, 2004) elde edilen verilerin, adalet dairesi kavramsal çerçevesinde değerlendirilmesi şeklinde desenlenmiştir. Verilerin tek kaynaktan alınması bu çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Bu çalışmada elde edilen veriler dönemin İslam topluluklarındaki adalet uygulamaları için genellenebilir niteliktedir.

4. PROBLEM

İbn Battûta, 24 yıl süren büyük seyahatini 1325-1349 yılları arasında gerçekleştirdi. Fas'tan hac niyetiyle Mekke'ye gitmek için yola çıkan gezgin, İslam dünyasının Afrika, Arabistan Yarımadası, İran, Anadolu, Orta Asya, Hindistan, Maldiv Adaları ve Endülüs'te yerleşmiş bulunan hemen bütün topluluklarını ziyaret etti. Ayrıca Bizans, Çin ve Hindistan'da Müslüman olmayan topluluklardan bazılarını da gördü. Bu dönemde Bizans ve Çin imparatorluk niteliğinde yapıları. Orta Asya'da yer alan Altın Orda Hükümdarlığı ve Hindistan'daki Dihlî Sultanlığı çevreye göre büyük sayılabilecek devlet yapıları idi. Anadolu'da Selçuklular dağılmış, Osmanlılar henüz birlik sağlayamamışlardı. Beyliklerin hâkim olduğu bir dönemdi. Endülüs'te Tavaif-i Mülûk dönemi hüküm sürüyordu. İbn Battûta, gezdiği bölgelerdeki yöneticileri ziyaret etmiş, kendileriyle konuşma imkânı bulmuş, Dihlî şehri yöneticisi Sultan Şemseddîn Lelmiş'in (1210-1236) ricası, biraz da zorlamasıyla kadı ve elçi olarak görev üstlenmiştir. Dönemin yönetim pratiklerini aktarması açısından İbn Battûta'nın izlenim ve değerlendirmeleri son derece kıymetlidir.

Tarihteki İslam yönetim geleneği, üç hususu merkezi yönetimin vazgeçilmez ve devredilemez görevi saymıştır. Bunlar adalet, güvenlik ve vergi (zekât) toplanması konularıdır. Bunların dışında kalan bayındırlık, ulaşım, sağlık ve eğitim gibi konular daha çok vakıf yapılanması ile bireylerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Toplum içinde en fazla kaynağa hükmeden kişiler yöneticiler olduğu için doğal olarak bu alanda en büyük sorumluluğu onlar üstlenmiş ancak adalet, güvenlik ve vergi toplanması uygulamasında olduğu gibi bu hizmetler merkezi bir nitelik kazanmamıştır. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig adlı eserinde, âdil bir hükümdarın görevlerini şöyle çerçeveleştirir: “1. Para ayarını temiz tutmalı, 2. Halkı âdil kanunlarla idare etmeli ve kuvvetlinin zayıfa tahakküm etmesine meydan vermemeli, 3. Haydutları ortadan kaldırmalı, 4. Yolları açık tutmalı, 5. Herkese mertebesine göre muamele etmeli.” (İnalçık, 2012a: 8). Yusuf Has Hacib'in hükümdara yüklediği temel görevler paranın ayarını koruyarak ekonominin işleyişini gözetmek, adaletin gerçekleştirilmesi ve güvenliğin sağlanmasıdır.

Dünyadaki meşhur İslam saraylarının, Avrupa'daki benzerleriyle karşılaştırıldığında görkemli yapılar olmadığı söylenebilir. Yaklaşık dört yüz yıl boyunca dünyanın en kudretli gücü kabul edilen Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezi olan Topkapı Sarayı, tek katlı yapılardan oluşan mütevazı bir yönetim merkezidir. Endülüs'teki Elhamra, Topkapı'ya göre

çok daha ihtişamlı bir yapıdır. Mimari tarzları farklı bu iki yapıya uzaktan bakıldığında, mimari bütünlük içinde en belirgin ve ortak unsur Sultan'ın halkın şikâyetlerini dinlediği ve hükümler verdiği Adalet Kulesi'dir. Siyasetnâmelerde hükümdarlara halkın şikâyetlerini dinlemekten uzak kalmamaları öğütlenir. IV. Mehmed bunu gerçekleştirmek için Edirne'de saray duvarını yıktırıp bir Adâlet Köşkü yaptırmıştır (İnalcık b, 2012: 146).

Bu çalışmada, Müslüman toplumların adalet uygulamaları merkezde olmak üzere, İbn Battûta'nın dönemin adalet uygulamalarına ilişkin gözlem ve değerlendirmeleri ele alınmıştır. Problem cümlesi, İslam medeniyeti deneyimindeki adalet kavramından hareketle şöyle oluşturulmuştur:

Problem Cümlesi: İbn Battûta'nın gezdiği bölgelerdeki İslam toplumlarının adalet uygulamalarında, İslam medeniyetinde “adalet dairesi” olarak kavramlaştırılan anlayışla bağlantılı, insana ve topluma bakış açısından kaynaklanan ortak yönler bulunur.

Bu temel problem cümlesine bağlı olarak aşağıdaki alt problem cümleleri oluşturulmuştur:

- 1) Hükümdarlar, şikâyetlerini anlamak ve adaleti uygulamak için değişik yollarla halka temas kurmakta ve onları dinlemektedir.
- 2) Hükümdarlar adaleti hayata geçirmede temel aktör olan ulema ile sıcak ilişkiler kurarlar.
- 3) Yol emniyeti adaletin yaşandığının en somut göstergesi olduğu için, hükümdarlar yol emniyetini sağlama konusunda özel gayret gösterirler.
- 4) Hükümdarlar, adalet karşısında en güçsüz konumda olan yoksulları koruma ve kollama konusunda özel ilgi gösterirler.

5. İBN BATTÛTA'NIN YÖNETİM UYGULAMALARINA DAİR GÖZLEMLERİ

Bu bölümde, İbn Battûta'nın ziyaret ettiği dönemin toplumlarında adalet sürecinin işleyişine dair gözlemleri aktarılacaktır. Bu çerçevede, hükümdarların halkın şikâyetlerinden nasıl haberdar oldukları, adalet sürecinin önemli aktörleri olan ilim adamlarıyla ilişkileri, adalet açısından en zayıf kesim olan yoksullara muameleleri, vergi düzenlemeleri ve yol emniyetini nasıl sağladıkları konuları ele alınacaktır.

5.1. Adalet Uygulamaları

Melik Nâsır Ebu'l-Ferh olarak da bilinen Mısır Sultanı Seyfeddîn Kalâvun Sâlihî (1293-1299), yanında dört mezhepten kadılar bulundururdu. Sultan her hafta pazartesi ve perşembe günleri dört kadıyı yanına alarak meclis kurar, halkın şikâyetlerini onlarla birlikte dinlerdi. Dilekçeler huzurda okunduktan sonra derhal gerekenin yapılmasını emrederdi (Tancî, 2004: 55). İbn Battûta, Fas Sultanı Ebû İnân'ın (1348-1358) her şikâyetçiye derdini bizzat sorduğunu aktararak, kendi ülkesinin yöneticisinin, bu davranışı ile diğer sultanlardan daha adil ve mütevazı olduğunu kaydeder.

Makdeşav (Mogadişu) Sultanı Ebûbekir b. Şeyh Ömer, adalet işlerini kadı ve vezirleri eliyle yürütürdü. Kadı, vezirler ve sır kâtibi ve dört emir halkın şikâyetlerini birlikte dinlerdi. Doğrudan şeriatla ilgili konularda kadı, diğer hususlarda ise orada bulunan vezir ve kumandanlar karar verirdi. Sultanın görüşünün gerektiği durumlarda konu kendisine yazı ile

iletilir; sorular bekletilmez, kâğıdın arkasına yazılarak hemen cevap verilirdi (Tancî, 2004: 365).

Umân hükümdarı Ebû Muhammed b. Nebhân halkla ilişki kurarken yanında vezir ve yardımcılarında hiç kimseyi bulundurmazdı. Konağının kapısı önüne oturarak, kendisi ile görüşmek isteyen yerli olsun, yabancı olsun herkesle doğrudan görüşürdü. İbn Battûta, sultanın bu davranışını Arap geleneğinin eşitlikçi özelliğine bağlar (Tancî, 2004: 383).

Ekonomisi büyük ölçüde hayvancılığa dayanan Altın Orda Devleti'ne bağlı Kırım'da hayvan sürüleri bekçisiz, çobansız otlamaktadır. Yanında çalıntı hayvan bulunan kimsenin cezası bunu iade etmek, ilaveten çalınan hayvanın türünden dokuz adet daha vermektir. Hırsızlık yapanın bunu ödemeye gücü yoksa bedel olarak çocukları alınır; çocuğu yoksa kendisi öldürülürdü (Tancî, 2004: 466).

Hint ülkesine at getiren Türk tüccarlardan atlarının dörtte biri vergi olarak alınıyordu. Hint Sultanı Muhammed Şah bu vergiyi kaldırmış ve Müslüman tacirlerden zekât, Müslüman olmayanlardan öşür alınmasını emretmişti (Tancî, 2004: 470). Öşür uygulaması, ülkedeki bütün vergilendirme sistemi için geçerli bir standart olarak belirlendi.

Huvâezm Beyi Kutlû Dümûr yargılamaları, kumandanlar ve fakihlerden oluşan kalabalık bir toplulukla birlikte gerçekleştirirdi. Davanın konusu tamamen şer'î ise hüküm vermek kadıya aitti. Şer'î davaların dışında kalan konularda kararı ümera meclisi verirdi (Tancî, 2004: 522-523). İbn Battûta'nın bu anlatımındaki "şer'i davaların dışında kalan konular"dan kasıt, halk ile ümera, tahsildar ve nüfuzlu şahıslar arasındaki davalar olmalıdır (Uzunçarşılı, 1970: 10).

Adalet uygulaması konusunda özgün örneklerden birisi Dihlî şehri yöneticisi Sultan Şemseddîn Lelmiş'e (1210-1236) aittir. Hint halkı geleneksel olarak beyaz elbise giyerdi. Sultan Şemseddîn Lelmiş herhangi bir konuda şikâyeti olanların, haksızlığa uğrayanların sokağa renkli elbise ile çıkmalarını emretti. Böylelikle, halkın dertlerini dinlediği özel günlerde veya şehirde atıyla dolaşırken mağdurların şikâyet etmelerine gerek kalmaksızın, renkli elbise giymiş bir kimse gördüğünde hemen onunla ilgilenir, kendisine zulmeden bulur ve adaleti gerçekleştirirdi. Gece olabilecek zulümlerde, adaletin yerine getirilmesinde gecikme olmaması için sarayının kapsına mermerden iki aslan heykeli koydurttu. Heykellerin boynuna zincirler bağladı. Zincirlerin ucunda, Sultanın işitebileceği yerde çan bulunuyordu. Gecenin bir vaktinde zulme uğrayan kimse bu zincirleri çekip çanı çaldığında Sultan uyanır, mazlumun şikâyetiyle hemen ilgilenirdi (Tancî, 2004: 622).

İbn Battûta Hindistan'da hüküm süren Tuğlukoğlu Muhammed Şâh'ın (1324-1351) adalet uygulamalarına dair ayrıntılı aktarımlarda bulunur. Bu anlatımlarda hükümdarın, hakkındaki şikâyetlerle ilgili olarak yargılanmak üzere kadının huzuruna çıktığı belirtilir. Hint ulularından biri, kardeşini haksız yere öldürttüğü gerekçesiyle hükümdardan şikâyetçi olur. Kadı hükümdarı mahkemeye çağırır. Hükümdar silahsız olarak kadının huzuruna gelir, saygıyla eğilerek kadıyı selamlar. Kadı hükümdarı karşılamak için ayağa kalkmaz. Yargılama sonucunda, hükümdarın, şikâyetçinin kardeşini haksız yere öldürttüğü yönünde karar çıkar. Hükümdar gerekli diyeti ödeyerek şikâyetçiyi uzlaşmaya razı eder. Başka bir vakada, bir Müslüman, Tuğlukoğlu Muhammed Şâh'tan alacaklı olduğunu iddia eder. Kadı her ikisini de dinler; adamı haklı bularak sultanın borcu ödemesine hükmeder. Diğer bir olayda bey

çocuklarından biri kendisini haksız yere dövdüğü iddiası ile sultanı kadıya şikâyet eder. Kadı tarafları dinledikten sonra sultanı şikâyetçiye haklı bularak sultana kısas uygulanmasına hükmeder. Çocuk kısas olarak hükümdara sopayla yirmibir defa vurur (Tancî, 2004: 683-684).

Tuğlukoğlu Muhammed Şâh her Pazartesi ve Perşembe günleri, zulüm, gasp ve kayırma ile ilgili şikâyetleri bizzat dinlemek üzere konağını halka açardı. Derdini anlatmak isteyen hiç kimsenin hükümdarın huzuruna çıkması engellenemezdi. Bunu yapan görevliler cezalandırılırdı (Tancî, 2004: 685). Tuğlukoğlu Muhammed Şâh adaletin gözetilmesi konusunda kendi valilerine karşı da müsamaha göstermezdi. Sultan, Beyâna şehrine ziyarete gittiğinde halk şehrin yöneticisi Melik Mücîr'den şikâyetçi oldu. Bunun üzerine şehrin yöneticisi Melik Mücîr, boynuna halka takılarak hükümdarın huzuruna çıkarıldı. Halkın şikâyetleri yazılı olarak alındı. Şikâyetler haklı bulunarak kendilerine tazminat ödenmesine karar verildi, Melik ölüm cezasıyla cezalandırıldı (Tancî, 2004: 763).

İbn Battûta, Kavlem şehrinin Müslüman olmayan hükümdarı Tîreverî'nin adalet uygulamaları konusunda iki olay nakleder. Iraklı Müslüman bir okçu kendi grubundan birini öldürdükten sonra büyük servet sahibi Âvacî'nin evine sığınır. Müslümanlar ölen kişiyi defnedecekleri zaman hükümdarın adamları buna engel olur. Katil teslim edilmeden ölünün gömülmesine izin verilmeyeceğini söylerler. Tabut içindeki ceset getirilip katilin sığındığı Âvacî'nin kapısının önüne bırakılır. Âvacî katili kurtarmak için fidye ödemeyi önerse de kabul görmez. Sonunda fail teslim edilir ve ölümle cezalandırılır. Maktul ancak bundan sonra gömülebilir.

Diğer olay hırsızlığın cezalandırılması ile ilgilidir. Tîreverî bir gün toplumun önde gelen kişilerden olan damadı ile birlikte ata binerek şehrin dışında gezintiye çıkar. Bahçelerin arasından geçerken damat yere düşmüş bir üzüm tanesini alıp yer. Bunun üzerine hükümdar hemen orada damadının kılıçla ikiye bölünmesini emreder, cesedin parçalarını yolun iki kenarına astırır.

Hükümdar Tîreverî'nin davranışı diğer yöneticiler için örnek oluşturur. Kalikût'ta Müslüman bir tüccarın kılıcı hükümdar naibinin yeğeni tarafından gaspedilir. Tacir, durumu, gaspcının amcası olan naibe aktarır. Biraz sonra yeğen elinde gaspettiği kılıçla amcasının huzuruna gelir. Naip kılıcın çalıntı olduğundan emin olunca hemen orada, o kılıçla yeğenin boynunun vurulmasını emreder (Tancî, 2004: 813).

İbn Battûta kendi ülkesinin hükümdarı Ebû İnân'ın halkın şikâyetlerini dinleme, adaleti işletme usulünü de anlatır. Ebû İnân halkın şikâyetlerini Cuma günleri dinlemektedir. Cuma namazı ile ikinci arası kadınlar, ikindiden sonra erkeklerin şikâyetleri dinlenir. Şikâyet sahipleri dilekçesini hükümdarın huzurunda bizzat kendisi okur. Hükümdarın yanında fıkıh bilginleri ve kadınlar yer alır. Şikâyetler hemen karara bağlanır (Tancî, 2004: 933). Fas Sultanının yüksek memurlara sürekli "Sakın ha, halka zulmetmeyin!" uyarısında bulunduğunu ileten İbn Battûta, sultanın yoksulların hayatını kolaylaştırma konusunda şu tedbirleri aldığını bildirir: 1) Hapishanedekilere yeterli miktarda, iyi pişmiş ekme ve aş verilmesi, 2) Ülkenin her yanındaki kimsesiz, çaresiz, yaşlı kadın ve erkeklerin giydirilmesi, 3) Kurban bayramında bu tür aciz kimselerin hayrına kurban kestirilmesi, 4) Ramazanın yirmiyedisinde ülke kapılarında toplanan tüm vergilerin yoksullara dağıtılması, 5) Peygamberimizin doğduğu kutlu mevlid gecesinde ülkenin her yanında mevlid merasimi düzenlenmesi ve halka yemek

dağıtılması, 6)Yetim çocukların sünnet ettirilmesi, aşure günü kendilerine yeni elbise giydirilmesi, 7)Zayıflara ve yoksullara çeşit çeşit tahıl verilmesi, 8)Başşehirdeki yoksullara yatak olarak kullanmak üzere yumuşak halı ve kadife kumaşlar verilmesi, 9)Ülkenin her yanına hastaneler yaptırılması, hastanelere doktorlar tayin edilmesi, hastaların giderlerini karşılamak için vakıflar kurulması (Tancî, 2004: 937).

İbn Battûta'nın naklettiği örneklerde halkla ilişki kurmak konusunda hiç hevesli olmayan yöneticiler de vardır. Yemen bölgesinde hüküm süren Zafâr hükümdarı Sultan Mugîs b. Melik Fâiz (1278 m.) evinden sadece Cuma namazları için çıkar. Sokağa çıktığında ahalden kimse yolda bulunamaz, hükümdarın yolu kesilemez. Hükümdarın önüne çıkanlar olursa dayakla cezalandırılır. Hükümdar halkın şikâyetlerini konağında özel muhafızlar komutanı aracılığıyla alır. Cevabını da kendilerine bu yolla iletir (Tancî, 2004: 377).

5.2. İlim Adamlarına Saygı

İslam geleneğinde ilim adamlarına saygı, Batı'daki saf bilimsel gelişmelerden haberdar olmak arzusundan farklı olarak yöneticinin bilim adamlarını hukukun ve adaletin kaynağı olarak görmesinden kaynaklanır. Bu bağlamda ilim adamlarına saygı hem yöneticinin doğru kararlar vermesini sağlayan bir ilişki biçimi hem de halk nezdindeki meşruiyetini güçlendiren bir dayanaktır. Bilgisi ve özgüveni yüksek ilim adamları, sultanlara hakikati hatırlatma konusunda önemli işlevler üstlenmiştir. Bu ilişkide hem sultanın dinlemeye açık olması hem de ilim adamının doğru bildiğini söylemekten geri kalmaması gereklidir. Bazı durumlarda ilim adamı söylediği sözün arkasında durmanın bedelini canı ile ödemiştir. Bilâd-ı Lûr Kürt Beyi Sultan Atabek Ahmed (1332 m.) kendisinin yanında ilim adamlarının da bulunduğu bir toplantıda sarhoş bir halde İbn Battûta'ya “Konus, bir şeyler söyle” der. İbn Battûta kendisine önündeki sürâhileri göstererek şöyle cevap verir: “Sözümü dinleyeceksen derim ki sen iyi yürekliliği, dünyaya değer vermezliği ve Allah sevgisiyle ünlenen Sultan Ahmed'in soyundansın. Senin hükümdarlığında şu önündekilerden gayri kötülenecek bir şey yok!” Sultan bu sözlere rağmen sultan İbn Battûta'dan yanında kalmasını ister. Diğer âlimler İbn Battûta'yı bu cesaretinden dolayı kutlarlar (Tancî, 2004: 279).

Milas Sultanı Şucâeddîn Orhan Bey, zamanının büyük bölümünü âlimlerle geçirir, fıkıh bilginlerinden oluşan bir grubu yanından hiç ayırmaz. İbn Battûta kendisini ziyaret ettiğinde, Ayasluk hükümdarı ile görüşmesi nedeniyle sultan büyük fakih Harizmî'ye kırgındır. İbn Battûta arabuluculuk yaparak bu ikilinin arasını düzeltir (Tancî, 2004: 412).

Altın Orda Devleti sultanı Muhammed Uzbek Han (1312-1341), bölgenin en kudretli hükümdarlarından birisidir. Sultan Cuma günleri şeyh Nizâmeddîn'i zaviyesinde ziyaret eder. Fakirlere, evsiz barsızlara, yolculara karşı çok mütevazı olan şeyh, Sultan geldiğinde onu karşılamak için ayağa kalkmadığı gibi, kendisine hürmetli ve alçak gönüllü bir dille konuşan sultana karşı aksi bir tutum sergiler. Buna rağmen sultan şeyhi ziyaret etmeyi sürdürür (Tancî, 2004: 518).

Mâllî'de bir fakih Sultan Mensâ Süleyman'ın (1341-1361) huzuruna çıkar, çekirge mecazını kullanarak, halkın maruz kaldığı zulmü sultan ve adamlarına anlatır: Adamın geldiği bölgeyi çekirgeler istila etmiş. Ermiş kişilerden birisi, ‘Bu çekirgeler de her yanı kapladı’ deyince, çekirgelerden biri şöyle cevap vermiş: ‘Hak Teâlâ bizi zulmün egemen olduğu ülkenin ekinlerini yok etmek için gönderdi!’ Kadı ve hükümdar bu sözlere katıldıklarını

bildirirler. Hükümdar kumandanlarına dönerek şöyle der: Benim zulüm ve haksızlık ile zerrece ilişki yoktur! Aranızda zalimlik edenleri cezalandırdım! Her kim bir zorbayı tanır da bana haber vermezse o herifin yaptığı kötülüklerin günahı haber vermeyenin boynuna olsun! Kötülüklerin cezasını veren güçlü ve Kahhar Allah bunun hesabını soracaktır ondan!” (Tancî, 2004: 971).

Dihlî şehri hükümdarı Sultan Şemseddin Lelmiş, İbn Battûta'nın ilmi düzeyini farkederek, kendisini biraz da zoraki olarak yüksek bir maaşla Dihlî kadılığına tayin eder (Tancî, 2004: 737).

Fas Sultanı Ebû İnân her gün sabah namazından sonra sarayın mescidinde ilim meclisleri düzenler. Huzurunda Kur'an yorumu, hadis, fıkıh ve tasavvuf kitapları okunur (Tancî, 2004: 935).

5.3. Yoksulları Gözetme

Sadece küçük yapılarda değil, İmparatorluk yapılarında da sultan, kendini ülkenin özellikle hazinenin sahibi olarak görür ve buna göre davranır. Kaynak dağıtımında yoksullar öncelikli olmak üzere, sultan yeri geldiğinde ülkeye gelen yabancıları, ulemayı ve sanatçıları destekler. İbn Battûta'nın bu konuda aktardığı uygulamalar şunlardır:

Mısır Sultanı Seyfeddîn Kalâvun Sâlihî (1293-1299) her sene hacca gidenlerden fakir olanların yiyecek ve içeceklerinin taşınması, takati kalmadığı için yürüyemeyenlerin binmesi amacıyla Mısır'dan ve Şam'dan Mekke'ye uzanan yollar üzerinde develer hazır bulundururdu (Tancî, 2004: 53). Kulva Sultanı yoksullarla birlikte yemek yedi. Bir gün yemekte elbisesini isteyen yoksula hemen çıkarıp verdi. Sonra oğlu fakirden bu elbiseyi on hizmetkâr karşılığı bedelle satın aldı. Olayın halk tarafından beğenilmesi üzerine sultan fakire on köle ve iki yük dolusu fildişi daha hediye etti (Tancî, 2004: 367).

İbn Battûta Anadolu'da Lâdik Sultanı Yınanç Bek'i (ö.1334), Milas Sultan'ı Menteşoğlu Şucâeddîn Urhan Bek'i ve Aydınoğlu Beyliğinin başında bulunan Umur Beyi (1334-1348) ziyaret eder. Her üç beyin yanında, sürekli birlikte oldukları bir âlim grubu bulunmaktadır (Tancî, 2004: 411-425).

İslam topluluklarında kaynak dağıtımının etkili ve kalıcı yollarından birisi vakıf sistemidir. İbn Battûta Hindistan'ın susuz bölgelerinde yöneticiler tarafından vakıf olarak yaptırılan çok sayıda kuyu olduğu bilgisini aktarır. Gezgin, susuzluktan kavrulmak üzere iken bu kuyulardan birisinden nasıl su çektiğini ayrıntılarıyla anlatır (Tancî, 2004: 767-768).

5.4. Vergi Düzenlemeleri

İbn Battûta gezdiği yerlerdeki vergi uygulamasına ilişkin de bazı uygulamalar aktarmaktadır. Hindistan'daki Lâherî şehri valisi Alâülmülk, “âmil” vali sıfatıyla halktan yüzde on oranında vergi topladığını ve bunun yarısını hükümdara gönderdiğini belirtir. Multân emiri Kutbülmülk, İbn Battûta oraya vardığında, tüccarların malının dörtte biri vergi olarak alınmaktadır, ancak iki yıl sonra, Abbâsi halifesi Ebu'l Abbâs'a biat ettikten sonra sultan bu vergiyi kaldırdığını, bundan böyle halktan zekât ve oşürden başka vergi alınmayacağını duyurur (Tancî, 2004: 591-593).

Dihlî sultanı Alâeddîn Muhammed Şah Halacı (1296-1316) pazarın işleyişini, fiyat seviyesini, halkın satınalma gücünü muhtesipler vasıtasıyla yakından izler. Devlet hazinesini kullanarak bir bakıma serbest piyasada düzenleyici rol oynar. Muhtesiplerin, pazarda et fiyatının aşırı yükselmesinin sığira yüklenen aşırı vergiden kaynakladığını bildirmeleri üzerine tüccarları çağırır, onlara sermaye verir. Bu para ile sığır ve koyun olarak pazara sunmalarını ister. Bu ticaretin kazancı devlet hazinesine yatırılacak, kendilerine de bir miktar komisyon ödenecektir. Aynı yöntemle tahıl fiyatları yükseldiğinde, devlet ambarını halka açarak fiyatların düşmesini sağlar (Tancî, 2004: 631).

Hint Hükümdarı Tuğlukoğlu Muhammed Şah hediye adı altında varlıklı kesimden doğrudan vergi toplar. Kendisine bir kasabanın geliri bırakılan her asilzâdenin, bayram kutlamasında sultana altın dolu bir kese getirmek mecburiyeti vardır (Tancî, 2004: 659).

5.5. Yol Güvenliği

Yol güvenliğinin sağlanması, hem İslam geleneğinin devlet yöneticisine yüklediği temel bir görev hem de ülkede ekonomik ve ticaret hayatının canlılığı için temel bir zorunluluktur.

Hindistan'ın Malabar bölgesinde Müslümanlar ve Hindular birlikte yaşamaktadır. Hâkimiyet Müslümanlarda olmasına rağmen arada Hindu şehirleri de bulunur. İbn Battûta 'iki aylık yol' olarak belirttiği bu bölgede yol güvenliğinin çok üst düzeyde olduğunu belirtir. Meyveler yere dökülse kimse eğilip bir şey almaz. Çünkü bu davranışın bedeli ölümdür (Tancî, 2004: 796). İbn Battûta'nın aktardığına göre Çin'deki yol güvenliği, Hindistan'da gördüğünden daha yüksek ve sistemlidir. Yazarımız buradaki güvenlik mesafesini 'dokuz aylık güzergâh' olarak tanımlar. Sistem şöyle işlemektedir: Her konak yerinde, yaya ve atlı koruyuculardan oluşan bir grup askerin beklediği bir han bulunur. Askerlerin âmiri, akşam handa ağırlanan yolcularla ilgili bilgileri deftere kaydeder, mühürler, sonra da hanın kapısını kilitler. Sabahleyin hana gelen görevli yolcuları adıyla çağırır, rehber eşliğinde bir sonraki hana ulaşmalarını sağlar. Rehber hanın görevlisinden yolcuların tümünün ulaştığına dair bir yazı olarak bir önceki hanın görevlisine teslim eder (Tancî, 2004: 899).

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İbn Battûta Seyahatnâmesi içerdiği bilgiler itibarıyla birçok yönden incelemeye konu olabilecek nitelikte bir eserdir. Bu çalışmada gezginin sadece yönetim uygulamalarına dair gözlemleri, belirlenen problem cümlesi çerçevesinde ele alınmıştır. Problem cümlesinde, "İbn Battûta'nın gezdiği bölgelerdeki İslam toplumlarının adalet uygulamalarında, İslam medeniyetinde 'adalet dairesi' olarak kavramlaştırılan anlayışla bağlantılı, insana ve topluma bakış açısından kaynaklanan ortak yönler bulunduğu" varsayımı öne sürülmüştü. Seyahatnâme üzerinde yaptığımız incelemede, İbn Battûta'nın, dönemin geniş İslam coğrafyası içinde naklettiği adalet uygulamalarında, sultanların halkın şikâyetlerini doğrudan dinlemeleri, adaletin geliştiricisi ve uygulayıcısı konumundaki ulema ile saygılı ilişkiler geliştirmeleri, kendi bölgelerindeki yol güvenliğini sağlamaları, yoksullara sahip çıkmaları bölgesel sınırları aşan ortak uygulamalar olarak öne çıkmaktadır. Tuğlukoğlu Muhammed Şah örneğinde olduğu gibi gerektiğinde hükümdarlar kadının karşısında geçip yargılanabilmektedir.

Dönemin İslam toplumlarında gerçekleşen adalet uygulamaları, Hz. Peygamber'den beri devam edegelen davranışlarla ve "adalet çemberi" olarak kavramsallaştırılan, bir toplumda

adalet olmazsa, bunun zincirleme etkisi sonucunda sultanın hükümlerinin da yürümeyeceği anlayışı ile uyum içerisinde.

İbn Battûta'nın gezdiği topraklarda adalet fikri sadece Müslümanlara has olmayıp Hindu yönetimindeki bölgede, sultanın yabancı birisinin kılıcını gaspeden yeğeni hemen infaz edecek kadar katı uygulamalar yapılmaktadır. İbn Battûta'nın gezdiği yerler içinde en gelişmiş yol güvenliği sisteminin, Müslüman olmayan Çin İmparatorluğu topraklarında olduğunu kaydetmek gerekir.

Bu aktarımlardan, İbn Battûta'nın ziyaret ettiği İslam toplumlarında hiçbir zulmün olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Onun aktarımlarında, bazı yöneticilerle ilgili çok geniş zulüm ve cinayet vakaları da nakledilir. Ancak cinayetler daha çok saltanatın el değiştirmesi süreciyle ilgilidir. Bu durum, bölgesel olmaktan ziyade, saltanat idaresinin el değiştirmesinin karakteriyle ilgilidir. İronik biçimde, Hint Sultanı Tuğlukoğlu Muhammed Şah örneğinde olduğu gibi, en büyük zulüm davranışını sergileyen hükümdar, diğer yandan kendisinin yargılanmasını kabullenmek gibi adaletin işleyişini kolaylaştırmaktadır. Makalenin problem cümlesini dikkate aldığımızda, yöneticilerin adaletin uygulanmasına yönelik ortak davranışları dikkat çekicidir. Bu davranışları önemli ölçüde, İslam medeniyet süreci içinde kavramsallaştırılan “adalet çemberi” yaklaşımı ile açıklamak mümkün görülmektedir. Bu kavramsallaştırmaya göre adalet, cihanın salahının teminatıdır: “Cihan, duvarı devlet olan bir bahçe gibidir. Devletin işlerini tanzim eden Şeriat (hukuk)tır. Şeriatı mülk (hükümdarlık)ten başka bir şey koruyamaz. Ancak mülkün hâkimi olan hükümdar bunu asker olmadan başaramaz. Asker ise ancak mal ile sağlanır. Malı kazanan reâyâdır. Râiyyeti âlemin padişahına kul eden, ona bağlı kılan ise sadece ve sadece adâlettir.” İbn Battûta'nın aktarımlarındaki, sultanların halkın şikâyetlerini aracısız olarak dinlemeleri, bu şikâyetlere hemen çözüm üretme, verilen hükümlerin hızla uygulanması, vergi uygulamasında öşür ölçüsünün dikkate alınması, yol güvenliğini sağlama gayretleri, ulema ile ilişkiler adalet dairesi döngüsünün işleyişini temine yönelik çabalarıdır. Bu niteliğiyle, saltanat kavgasının niteliğinden kaynaklı zulümler olmakla birlikte, İbn Battûta'nın ziyaret ettiği İslam toplumlarında adalet uygulamalarının, ‘adalet dairesi’ kavramsallaştırmasıyla tutarlı, dolayısıyla dönemin tüm İslam toplumları için genellenebilir bir çıkarım olduğu söylenebilir.

Araştırmacılar İçin Öneriler

Halil İnalçık'ın (2012: 5) işaret ettiği gibi doğuda, özellikle İslam toplumlarında yönetim düşüncesi daha çok pendnâme ve siyasetnâmelerle ortaya konulmuştur. Evrensel düzeyde yönetim düşüncesi tarihini kavramak için, İslam dünyasında üretilen siyasetnâmelerin, aynı dönemde batı dünyasında üretilen benzer eserlerle karşılaştırılarak incelenmesi ufuk açıcı olabilir. Kechichian ve Dekmejian'ın (2009) Sicilyalı siyasetnâme yazarı İbn Zafer'in Adil Hükümdar isimli eserin önüne koydukları, İbn Zafer'in eseri ile Machiavelli'nin Hükümdar'ını karşılaştırdıkları inceleme bu alanda iyi bir örnektir. İbn Zafer'le Machiavelli arasında 350 yıllık bir süre olduğu göz önüne alındığında, dönem olarak birbirine daha yakın eserlerin karşılaştırılması yönetim yazınına yeni katkılar sağlayabilir. Benzer bir çalışma İbn Battûta ile aynı dönemde Batı toplumlarını gezmiş bir yazarın gözlemleri arasında da yapılabilir.

Kaynakça

- Atar, F. (tarih yok). *İslâm Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*. Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aykut, A. S. (2004). Tancalı İbn Battûta ve Seyahatnâmesi. İ. Battuta içinde, *İbn Battûta Seyahatnâmesi* (s. XXII - LXI). İstanbul : YKY.
- Cevdet, M. (2008). *İslam Fütüvveti ve Türk Ahiliği*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Çelebi, K.-z. A. (2014). *Ahlâk-ı Alâî*. (F. Unan, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnalcık a, H. (2012). Kutadgu Bilig'de Türk İdare Geleneği ve Adâlet. B. A. Halil İnalcık içinde, *Adâlet Kitabı* (s. 1-20). İstanbul: Kadim.
- İnalcık b, H. (2012). Osmanlı Hukuk Sisteminde Adaletin Üstünlüğü. B. A. Halil İnalcık içinde, *Adâlet Kitabı* (s. 143-206). İstanbul: Kadim.
- Kechichian, J. A., & Dekmecjian, R. H. (2009). *Adil Hükümdar*. (B. Doğru, Çev.) İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Nizâmülmülk. (2004). *Siyasetnâme*. İstanbul: Timas.
- Şirin, İ. (2012). Seyahatnamelerin Sosyo-Ekonomik, Sosyo-Kültür ve Düşünce Tarihi Yazımındaki Yeri ve Önemi. *Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 14, s.100 - 111.
- Tancî, E. A. (2004). *İbn Battûta seyahatnâmesi*. (A. S. Aykut, Çev.) İstanbul: YKY.
- Taş, A. (1996). Şureyh'in Hayatı, İlmî, Mevkî ve Kadılığı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 349-376.
- Touati, H. (2004). *Ortaçağda İslam ve Seyahat, Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*. Çev: Ali Berktaş. İstanbul: YKY.
- Unan, F. (2012). Osmanlı İdare Sisteminde Adâlet. H. İnalcık, B. Arı, & S. Aslantaş içinde, *Adâlet Kitabı* (s. 105 119). İstanbul: Kadim.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1970). *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Waines, D. (2012). İbn Battûta on Shedding of Blood in the Delhi Sultanate. *Al-Masâq*, Vol. 24, No. 3, 279-291.
- Wren, D. A., & Bedeian, A. G. (2009). *The Evaluation of Management Thought*. USA: Wiley.